

Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ
Херцег Нови

УДК 638.2(497.16)“17/19” : 391.2
Оригинални научни рад

СВИЛАРСТВО У БОКИ КОТОРСКОЈ (XVIII–XX)

У овом раду обрађено је гајење свилених буба, количина производње, рад предионица-свилара, сађење и гајење стабала мурви, чије је лишће коришћено за храњење свилених буба. Током XIX вијека до Другог свјетског рата у Боки Которској гајењем свилених буба бавили су се становници како руралних, тако и урбаних средина у читавој Боки. Свиларство као дјелатност престаје пред и током Првог свјетског рата, док стабла мурви саде до Другог свјетског рата.

Кључне речи: свилена буба, предионице, производња, стабла мурви, Бока Которска

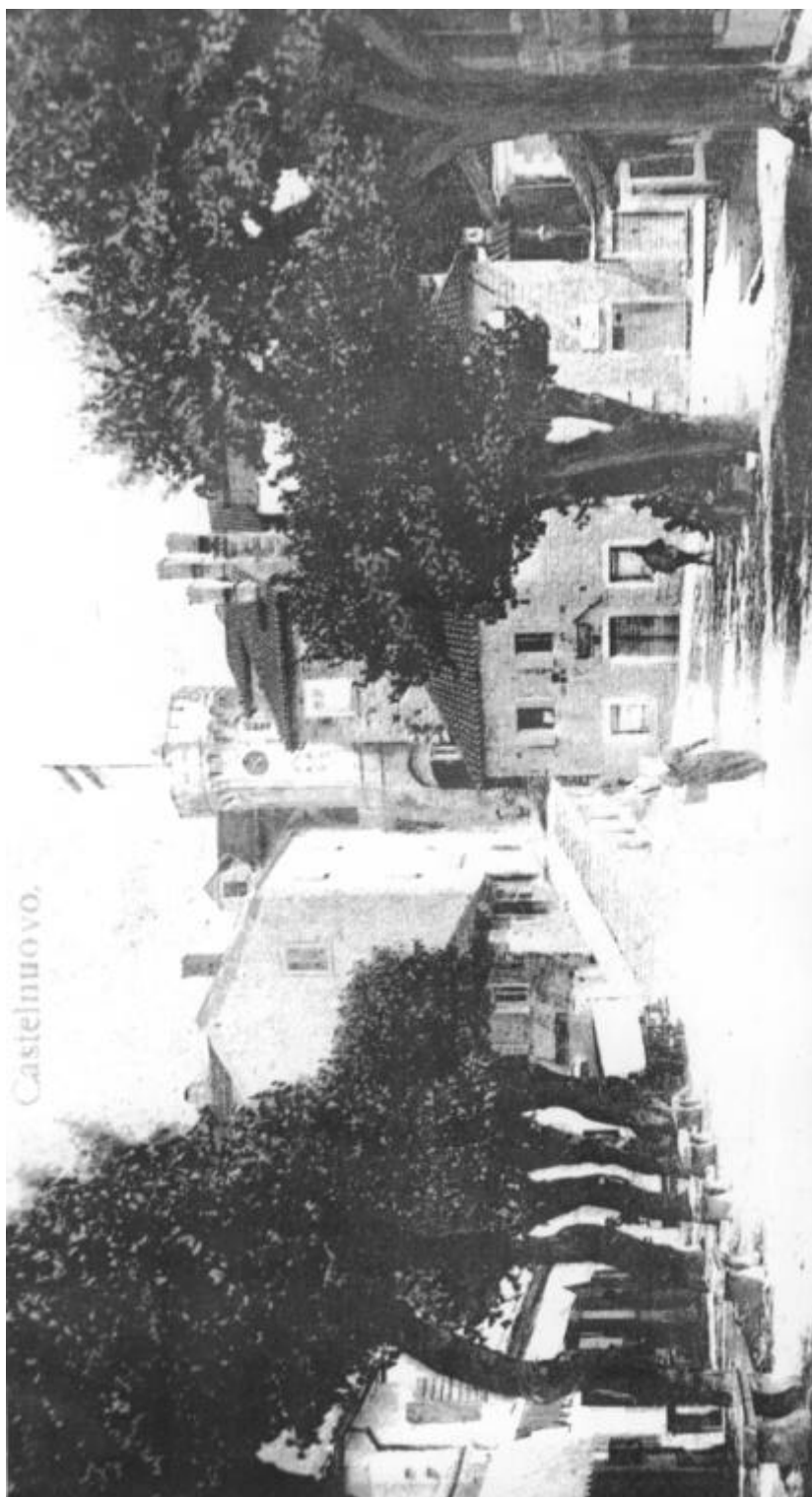
На основу необјављене архивске грађе Државног архива Црне Горе, архивско одељење Херцег-Нови и објављене грађе из Историјског архива Котор и Хисторијског архива Задар, као и литературе, у овом је раду обрађено гајење свилених буба, количина производње, рад предионица-свилара, сађење и гајење стабала мурви чије је лишће коришћено за храњење свилених буба.

Аустријске власти, од Намјесништва у Задру, преко Котарског поглаварства у Котору, општинских управа, као и Друштва за гајење свилених буба и Господарског Бокељског друштва Котор, активно су радиле на побољшању квалитета и повећању производње ове привредне дјелатности.

На основу изложеног може се закључити да су се гајењем свилених буба бавили становници како руралних, тако и урбаних средина у читавој Боки.

Током наведеног периода свиларство — гајење свилених буба и прерада били су веома развијени у Боки Которској.

Познато је да су од давнина бројни одјевни предмети израђивани од свилених тканина. На простору Боке Которске у XVIII вијеку знатан број одјевних предмета, како женског тако и мушког костима, посебно у урбаним срединама, израђиван је од свилених тканина. Већина материјала за њихову израду увожена је из Венеције, али и са Истока. У женском традиционалном костиму херцеговског краја, односно Боке у XVIII вијеку, од свиле су израђиване кошуље (али и од других тканина), траверса-прегача (свечана), појас, алаца, камијола, почелица, обрусац и друге врсте марама, као и украсни рукави код богатијих жена. Знатно је био заступљен и свилевез¹. Женски грађански костим такођер

Зелени пџре у Херцег Новоме са мурџама (данас Тре Николе Бурџа)

се састојао од дјелова одјеће који су се израђивали од свиле, али и од других тканина, зависно од намјенске употребе (свечани — зависно од годишњег доба) и економског стања власника одјеће. Поред кошуље, од свиле су се израђивале и „котула“, „карпета“, „траверса“, „камижола“, „бусто“, „петорина“, „полака“, „полакета“, „веста“, „абито“, „андриен“, „чарапе“, „фацулет“, „вело“, „ћендал“, „коларин“, „маниге — рукавице“, „марамнице за нос“, „лепеза“.² У мушком костиму, о којему има много мање података, зна се да су се од свиле израђивали појас и чарапе.³

У XVIII вијеку у Боки је било у употреби шеснаест врста свилених тканина: amoere, bavela, capiciola, camelot, cendal, cordonchin, cordellone, damast, doppio, drappio, ganzo, muslin, vello (од сирове свиле), кумаљ, свилени атлас, brocadella (мјешавина свиле и памука), тамин (свилена основа и чешљани памук), veludo (од свиле и памука), као и rigardin.⁴

Свилене тканине биле су заступљене и у женској добротској ношњи. Од њих се израђивао петарулић (или од бијелог тила), траверса, фацулет. Мушки костим Бокелске морнарице садржи и дјелове који се израђују од свиле — појас, дио капе, корет („од црне свиле или ланене свиле“), гаће (или од сатена) и бјечве.⁵

Венеција је имала веома развијене мануфактуре за израду тканина, те је у вријеме њене владавине Боком и на овим просторима било развијено гајење свилених буба и производња свилених нити — конца.

Гајење свилених буба у Боки наставља се и послије пада Млетачке републике. Аустријске власти током XIX вијека посвећују пажњу овој врсти пољопривредне дјелатности у коју је свиларство тада сврставано.

На основу објављеног извјештаја о броју и врстама мануфактура у Боки из 1834. године, сазнајемо да је те године на територијама данашњих општина Будва, Котор, Тиват и Херцег-Нови било 136 мануфактура. У Котору је радило четрдесет седам мануфактура, од којих је седам предионица свиле и тридесет и двије ткаонице платна и сукна. Једну предионицу свиле мање од которског подручја имало је херцеговско подручје, али осам више ткачница платна и сукна. На подручју Будве радиле су тридесет и три мануфактуре за израду простог платна и сукна, али није било ни једне предионице свиле. На подручју Тивта радила је само фабрика опеке. Те године у Боки је радила само једна мастионица — радионица за бојење тканина, и то у Котору.⁶

Како се кретала производња чаурица свилених буба у првој половини XIX вијека у Боки Которској показује нам слиjedeћа табела:

¹ Д. Радојичић, *Ношња и барокна одјећа у XVIII вијеку*, Никшић, 1995., 9, 10, 12–15.

² *Исто*, 21, 23, 25, 28, 29, 30–35.

³ *Исто*, 45–46.

⁴ *Исто*, 50–51.

⁵ Ј. Вукмановић, „Ношња и оружје Бокелске морнарице“, *Сјоменик САН СШ*, Београд, 1953, 218, 221, 228, 229. Исти, „Женска ношња у Доброти“, *Сјоменик САН СШ*, Београд, 1953, 227.

⁶ С. Мијушковић, „Мануфактуре у Боки Которској 1834. године“, *Историјски записи*, Цетиње, 1956, 326–332.

година	либре = 0.47 кг	година	Фунте = 0.56 кг
1827.	11.896	1841.	46.600
1828.	18.555	1842.	14.900
1829.	19.746	1843.	15.100
1830.	20.950	1844.	17.624
1831.	12.361	1846.	42.000
1836.	25.300	1847.	47.500
1837.	22.600		7

Тридесетих година овога вијека најбољи произвођачи, по неким подацима, били су: П. Каменаровић из Доброте, Вуко Трипковић из Ластве и Божо Јурановић из Шкаљара. Зна се да је 1844. године у Боки 630 произвођача производило чаурице. Највише их је било у Котору и Прчњу, али знатно и у Херцег-Новоме, јер је неки Каменаровић 1843. године тражио дозволу за садњу мурви и подизање свилане у том граду.⁸

Статистички подаци о производњи чаурица за период 1861–1879. године:

година	фунти	година	фунти
1861.	29.453	1870.	6.880
		1871.	15.000
1863.	3.200	1872.	8.037
1864.	3.211	1876.	14.000
1865.	2.681	1877.	10.500 кг
1868.	8.011	1878.	16.000 кг
1869.	5.000	1879.	12.000 кг ⁹

Узгојем свилених буба 1878. године бавило се у Боки 6.000 породица, али приходи нијесу били адекватни уложеном труду и количини производа, јер „власници свилана су и даље самовољно договарали цијену чаурица“. Због мале зараде у односу на уложени труд производња је 1882. године опала на 5.000 килограма. Двије године касније се удвостручила, да би идуће године поново била мања, јер је произведено 7.000 килограма чаурица.¹⁰

Према датим подацима рекордна година производње била је 1861. Ако ове податке упоредимо са подацима датим о производњи исте године у Котору, Столиву, Ластви и Тивту, гдје је произведено 9.600 либри или 4.512 килограма, онда произилази да је у осталој Боки произведено 6.893,6 килограма. Наредне године у

⁷ Ш. Перичић, „Прилог познавању економских прилика Боке Которске у XIX стољећу“, Зборник радова из науке, културе и умјетности *Бока* 20, Херцег-Нови, 1988, 227.

⁸ Као 7, 229. Рад се базира на архивској грађи Хисторијског архива Задар.

⁹ Као 8, 228.

¹⁰ Као 9, 227.

наведеним мјестима укупно је произведено свега 1.468,2 килограма. Према горњој табели пад производње показује се и у следеће три године.¹¹

У Државном архиву Црне Горе Цетиње, у архивском одјељењу Херцег-Нови, сачуван је извјестан број докумената о свиларству у Боки Которској.

На захтјев Намјесништва из Задра бр. 7764 од 3.VI 1868. године општинска управа Херцег-Нови одговара, десетог истог мјесеца под бр. 189, да се свилене бубе гаје само у Баошићима.¹²

Општина Прчањ обратила се фебруара 1872. године херцегновској општини препоручујући набавку сјемена свилених буба, које је набављено у Јапану, а које је веома доброг квалитета, те да би се његовом употребом побољшао квалитет и повећао квантитет производње свилених чаура. Из акта се види да је и раније настојано да се побољша ова дјелатност и да је свилена буба гајена не само у руралним срединама, већ и у већим мјестима Боке. Наглашавајући квалитет понуђеног сјемена и препоручујући општинској власти да га набави и раздјели по мјестима свога подручја, наводи се да је сјеме које је било до тада у употреби обољело.¹³ Из наведеног произилази да је и у Боки, као и у Италији, обољело сјеме свилених буба које није држано у за то потребним хигијенским условима, па су на Прчњу сјеме набавили из Јапана, а од њих га касније купили Италијани. Сјеме се продавало на картонима на којима су била положена јаја свилених буба, која би на тај начин презимила до пред олистивање мурви.

Општинска управа Херцег-Нови те сходно томе и остале општине Боке Которске, обавјештене су да се 5. октобра 1875. године у Котору „муктице“ (бесплатно) дијели сјеме свилених буба.¹⁴

Среско Поглаварство из Котора достављало је општинским управама на територији своје надлежности сјеме свилених буба, а локалне власти су биле дужне раздјелити их гајитељима на своје подручју, па затим Поглаварству доставити имена лица којима је сјеме било уручено. Из два сачувана списка из 1881. године, које је упутила администрација општине Херцег-Нови Поглаварству у Котор, сазнајемо коме је те године подјељено сјеме свилених буба на подручју ове Општине. Иако су оба списка настала у року од двадесет дана и оба се односе на једну те исту дјелидбу сјемена (јер у Котор није стигао први списак), ова два списка се разликују. У оба списка је забиљежена Нене уд. Вујиновић, и Соке уд. Ожеговић, обје из Зеленике-Кута, затим Митар Гојковић из Ратишевине, Маре Ђиловић (вјероватно из Кумбора), Јово Вуковић (потпредсједник Општине) из Бијеле, који је требало да сјеме подјели у своје мјесту, као и Вуко Вујичић из Баошића. На једном списку се налази Томо, а на другом Маре Марић. Сматрамо да су они брачни пар, као и Маринко и Моле Периновић, те Јово и Ђурђа Путица који се налазе на два списка одвојено као и Марићи. На једном списку је Софија, а на другом Кокула са истим презименом — Павловић (вјероватно је ријеч о истој особи којој је на-

¹¹ Подаци за Котор, Ластву, Столив и Тиват дати су у раду М. Саулачић, Покушај развитка свиларства на Прчњу у другој половини XIX стољећа, Годишњак Поморског музеја Котор XLI-XLII, Котор 1993–1994, 159–167. Од 9.600 либара чаура за израду свилених нити искоришћено је 2.980 либри, а 6.620 за сјеме. Идуће 1862. године од 3.124 либре прерађена је 781 либра а 2.343 остављено за сјеме.

¹² Државни архив Црне Горе Цетиње, Архивско одјељење Херцег-Нови, архивски фонд Општине Херцег-Нови (у даљем тексту АХ (Архив Херцег-Нови) ОХ (Општина Херцег-Нови) 1868, 189.

¹³ АХ ОХ 1872, 95.

¹⁴ АХ ОХ 1875, 197.

димак Кокула). Вјероватно је исти случај и са Маром Корнер, односно Маром Вишанин. У једном списку налази се уписана Кате уд. Ожеговић, а у другом Кате уд. Кочетановић. Немогуће је било утврдити да ли се ради о истој особи, а да је презиме једне од њих грешком уписано. Поред оба имена уписано је мјесто становања — село Кути. У једном списку се налази уписана Љубица Видаковић, док је у другом списку нема. Уколико бисмо прихватили да су горе наведени брачни парови и да се у неким случајевима ради о истим лицима, само различито наведеним у једном и другом списку, онда би 1881. године било 14 одгајивача свилених буба у Општини Херцег-Нови, односно њих 18, ако горњу претпоставку не прихватимо (без Бијеле, за коју нема података коме је подјељено сјеме, јер га је преузео за подјелу Јово Вуковић). Свима којима је те године раздијељено сјеме свилених буба, узгој је веома добро успио, што сазнајемо из акта упућеног од стране Општине Херцег-Нови Поглаварству Котор октобра мјесеца исте године. Да ли су наведена лица сјеме добила „муктице“, не казује нам доступна документација.¹⁵

Црквена је власт преко мјесних пароха учествовала у подстицању гајења свилених буба. Парох которски, Лазар Ерцеговић, почетком 1871. године предао је 25 „унача сјемена свилених буба да се раздјели“, па је Конзисторија упутила својим протопрезвитеријатима допис да преко мјесних пароха доставе спискове лица која се баве узгојем свилених буба и која желе имати сјеме истих.¹⁶

Током 1907. године Одбор за гајење свилених буба из Котора тражи од општинске управе Херцег-Нови, сходно томе и од осталих општина Боке, да упуте списак лица која би жељела гајити свилене бубе, како би им бесплатно упутили сјеме. Да ли је списак општинска администрација сачинила и да ли је те године било узгајивача свилених буба и колико у херцеговском крају — остаје нам непознато, јер одговор, уколико је и упућен, није сачуван.¹⁷

Господарско Бокелско друштво из Котора 9. IV 1872. године упутило је Управитељству општине Херцег-Нови шест примјерака упутстава за свиларе, које је написао професор Хаберландт, а које је са њемачког језика превео професор Јовић. Истовремено су упућена и два примјерка на италијанском језику. Упутства су раздијељена током априла мјесеца.¹⁸ Тих дана исто Друштво је упутило и обавјештење о своме оснивању уз дванаест примјерака „Устава“ (Правилника рада Друштва). Циљ Друштва био је рад на „мјестнога пољодјества и обрта пољодјеству потребитих“. Правилником је било предвиђено да се састанци одржавају сваког мјесеца у Котору, а један пут годишње у другим општинама Боке. Друштво је обавјестило да ће у најкраће вријеме у свако мјесто Боке упутити по једног повјереника. У одјељку Правилника Друштва „Срества за постигнути циља“ било је предвиђено и одржавање и „отварање“ — градња нових унутрашњих — локалних путева и одржавање вода, пошумљавање голети, набавка пољопривредне литературе. Циљеви и амбиције Друштва били су одраз потреба и економских прилика Боке тога времена, а колико су остварени и колико је Друштво битисало и које резултате успјело да оствари — остаје да се истражи.¹⁹

¹⁵ АХ ОХ 1881, 185, 597 (Јово Путица био је општински редар АХ ОХ 1885, 795).

¹⁶ АХ Црквени архив Топла, 1871, 133.

¹⁷ АХ ОХ 1907, 2.

¹⁸ АХ ОХ 1872, 266.

¹⁹ АХ ОХ 1872, 267.

Да је и у Луштици било гајења свилених буба и да се оно настојало развити потврђује нам један податак. Априла 1871. године Поглаварство из Котора упутило је Управи луштитичке општине два примјерка упутстава о гајењу свилених буба од професора Хеберландта, и то један на италијанском језику, а један „in slavo“, да би се дали одгајивачима и народној школи. У дјеловоднику је записано „Задржано у уреду док се не прикаже згода да се коме предају“.²⁰ Неколико година касније сазнајемо да је у администрацију луштитичке општине стигао акт из Котора којим се јавља да је набављено сјеме свилених буба за одгајиваче и посебно за учитеље народних школа²¹.

Из једног акта произилази да је постојала у Котору институција која је бринула о узгајању буба и њеном унапређењу „...di questa stazione bacologica“. Управник те станице имао је намјеру да бесплатно подучава о гајењу свилених буба, како би се користила најбоља метода узгајања по одређеним стандардима који доносе најбоље резултате. Намјера је била да се из сваког подручја науче по једна до двије особе, а затим да оне обучавају одгајиваче свилених буба, или будуће одгајиваче, најбољем начину узгоја — успјешно провођеном у другим земљама, а све би то било у интересу економског бољитка. Посебна пажња је обраћана на народне школе. Колико се одгајивача јавило и да ли су били у могућности да присуствују предавањима — обуци, уколико се она одржавала у Котору, из докумената је немогуће закључити, јер у дјеловодном протоколу пише само да је „обавјештење узето на знање и јављено одгојитељима“.²²

Браћа Сбутега из Прчња на пазару у Котору куповали су чаурице из Боке (највише из Грбља, Доброте, Бијеле и Будве) и Црне Горе по врло ниским цијенама, чак за 50% ниже него у Истри и Италији. Они су држали одређени монопол, имали су сталне агенте, наметали цијене чаурицама, па су успјели и да пазар овога производа премјесте из Котора у Прчањ гдје су и живјели.²³ Браћа Сбутега су 1860. године основали предионицу за израду свилне нити. У радионици је радило педесет радника и радница. Стручни радници били су из Фурландије. Негдје у исто вријеме отворена је у истом мјесту и друга предионица — браће Милин из Прчња. Рад у овим предионицама је трајао од јуна до краја септембра. Из предионице Прчња свилена нит стизала је у Милано и Лион. Предионица браће Сбутега престала је са радом око 1900. године, а нешто раније и предионица браће Милин због конкуренције на свјетском тржишту свиле из Јапана и Кине. На Прчњу је гајена специјална врста свилених буба која је давала изврсну свилу жуте боје. Када је харала болест код свилених буба у Италији, Италијани су куповали сјеме на Прчњу.²⁴ Неки подаци казују да су Италијани били стални купци чаурица у Боки све до 1872. године, а не само кад се код њих појавила болест.²⁵

У Боки се и у домаћој радиности добијала свилена нит, јер је познато да се у XIX вијеку зеленило око бадњака везивало „ црвеном непрепреденом свилом“.

²⁰ АХ ОХ Општина Луштица 1871, 229.

²¹ Као 20. 1877, 8.

²² АХ ОХ 1875, 145. Захваљујем на преводу госпођи Лидији Будеч.

²³ Н. Луковић, Прчањ, Котор, 1937. (У напред наведеном раду С. Мијушковића, који је користио рад Н. Луковића, наводи се да су чауре свилених буба доношене на Прчањ из Црне Горе, и то из Бјелопавловића, Пјешиваца и Зете, али се не наводи извор података, а у раду Луковића ови подаци нијесу дат). Ш. Перичић, *н. д.*

²⁴ Н. Луковић, *н. д.*

²⁵ Ш. Перичић, *н. д.*

Жене у Доброти су у старије вријеме израђивале код куће „разне врсте конаца ланене, памучне, свилене“.²⁶

Да је гајење свилених буба у Боки у другој половини XIX вијека било развијено, казују нам и стихови Лазара Симова Ђурића, исељеника-пјесника који је родно Игало напустио 1885. године и послје седамнаест година боравка у Америци објавио збирку пјесама. Свој завичај — Боку осликава и стиховима:

„А тај залив окружују
 Маслинова брда доци,
 .....
 Гдје с малене пчеле роје,
 Гдје свилене бубе преду.“²⁷
 .....

Из напред наведених података могли бисмо закључити да је аустријска власт подржавала ову врсту привредне дјелатности дјељењем сјемена, одржавањем предавања о начину узгоја, али и да није била спремна материјално подржати произвођаче и прерађиваче чаурица, јер је највјероватније одбијена молба капетана Мата Ђурасовића из Кумбора, који је крајем 1872. године затражио позајмицу од 15.000 фиорина за садњу мурви и оснивање једне свиларе. Вјероватно је Лазар Ерцеговић из Херцег-Новога нешто касније имао довољно новца, па је у Херцег-Новоме успоставио свиларску постају (станицу за откуп чаурица) и вршио пропагирање бокелских чаурица у Италији.²⁸

За израду свилених тканина свилена нит се добијала из чаура свилених буба (*baco di seta*), а за њихову исхрану коришћено је лишће мурве (*duda-morus*, фамилија *moraceae*) која има двије врсте — оне које дају бијеле плодове (*morus alba*) и оне које дају црне (*morus nigra*).²⁹

Током XIX вијека сађењу и гајењу мурви у Боки посвећивана је знатна пажња. По неким подацима већ 1823. године у Боки је било 35.000 стабала мурви, а у читавој Далмацији 70.000 стабала.³⁰

Доступна архивска грађа Општине Херцег-Нови обавјештава нас о предузиманим активностима власти у Боки, у другој половини XIX вијека, око сађења и узгоја мурви.

Срески повјереник Херцег-Новога 23. VII 1873. године доставио је обавјештење Намјесништва из Задра од 14. VII исте године, којим се јавља општинској Управи Херцег-Нови да ће послати „Управитељству Благодетељног завода у Србини разног сјемена и 100 корјена мурви“.³¹ (Завод у Србини је Српска поморска школа која је отворена 1858. године захваљујући завјештању Ђуровић — Бошковић — Лакетић и у којој је настава извођена на српском језику, а не на италијанском који је био тада званични језик школе, администрације и судства у Боки).

²⁶ В. Врчевић, Три главне народне свечаности, Панчево, 1883, 21 (податке је сакупио од четрдесетих година XIX вијека). Ј. Вукмановић, Женска ношња... 227.

²⁷ Лазар Симов Ђурић, Пјесме, Сан Франциско, 1903. Стихови су објављени у пјесми „Јовану Суденчићу – приликом 50-годишњице пјесничког рада“.

²⁸ Ш. Перичић, *н. д.* 227, 228.

²⁹ На стручним називима мурви захваљујем инг. пејсажне хортикултуре, гђи Елени Ђуровић.

³⁰ Ш. Перичић, *н. д.*

³¹ АХ ОХ 1873, 4425.

Општинска управа Херцег-Новога примила је марта 1877. године 50 коријена мурви од којих је половина била „наврнута“ (калемљена), а које су раздјелене: Јефту Гојковићу 10 комада, Јову Накиченовићу 4, Мићу Гудељу 10, Глигу Петровићу 9, Перу Доклестићу, Јоку Јакшићу и Драгу Достинићу по 2 комада, Јову Путици 8 а општинска Управа је на Карачи засадила 3 комада.³² Лица којима су коријени мурви раздјелени били су чланови општинског Вијећа, секретар Општине, начелник, виђени људи, трговци, земљопосједници, па се може закључити да су мурве у то вријеме сађене због одређене користи, било због плодова, било због пружања хладовине, јер се највјероватније нико од њих није бавио узгојем свилених буба, пошто је то ипак било у рукама економски слабијег слоја становништва. То нам потврђује и један напис у *Грлици* из 1881. године, гдје поред осталог пише: „Свила излази добро под руком и овај производ могао би се далеко више умножити кад би жене ниже класе, забављене пословима људи могле више жртвовати времена овој корисној и природној њиховој дјелатности“.³³

Управа херцеговске општине јавила је 24. III 1879. године Царском Краљевском Поглаварству у Котор да је преко агенције Лојд примила пет снопића коријена младих мурви и да су их према добијеном упутству предали појединцима, уз напомену да их засаде поред сеоских путева на погодним мјестима. Из ових недовољних података могли бисмо закључити да је засађивање мурви поред сеоских путева имало за циљ да лишће и плод са њих користе сви сељани, а да истовремено уморнима служи за одмор у хладовини.³⁴

Општинско Управитељство Херцег-Нови обавјестило је 24. II 1913. године Ц. К. Поглаварство у Котору да је приликом градње пута (данашња Његошева улица) између новосаграђеног хотела и Ц. К. Политичког изложенства „срушено“ шест стабала мурви које су засађене и гајене ради украса и хлада па траже накнаду за исте.³⁵

У просторијама општинске Управе Херцег-Нови 23. II 1922. године сачињен је записник на коме „Крсто Терзовић изјављује да посађене мурве остају власништво Општине, с тим да ужива плод рођених мурви“. Записник није сачуван, већ су подаци узети из дјеловодног протокола, али се може закључити да је Крсто Терзовић коријене мурви добио од Општине и засадио испред свог новоствореног хотела „Рудник“. Мурве су сигурно служиле као хладовина постављеним столовима испред хотела, а плодови вјероватно за храњење свиња. (Хотел је био у данас рушевној згради која се налази у Његошевој улици преко пута бифеа „Београд“).³⁶

Из података у дјеловодном протоколу општине Херцег-Нови за 1925. годину сазнајемо да је Котарско Поглаварство из Котора послало у Херцег-Нови коријене мурви за садњу и да их је општинска Управа раздјелила, али остаје непозната количина садница и коме су додјелене.³⁷

³² АХ ОХ 1878, 105.

³³ АХ ОХ Ј. Вукмановић, Женска ношња..., 227.

³⁴ АХ ОХ 1879, 126.

³⁵ АХ ОХ 1913, 938 — Мурве су посјечене у дјелу данашње Његошеве улице у близини парка хотела „Бока“.

³⁶ АХ ОХ 1922, 502.

³⁷ АХ ОХ, 1928, 284 — Документ није сачуван, па су подаци дати само на основу дјеловодног протокола.

У општинском уреду Херцег-Нови 5. VI 1878. године сачињен је записник у којем се капетан Анте Јанковић из Игала жалио на понашање Ц. К. Војника, јер су тресли плодове мурви са његових стабала и нанјели стаблима штету, вјероватно лемећи гране, па је молио да им се забрани овакво понашање. Записник је достављен Ц. К. Војном градском заповједништву у Херцег-Новоме, уз молбу да се што прије изда наређење којим би се војницима забранили, оштећивање стабала мурви у власништву капетана Анта Јанковића.³⁸

Због коришћења лишћа мурви у Котору се 1908. године десило кривично дјело тешке тјелесне повреде. Кате Шалова, родом из Далмације, која је служила код которског дрогеристе Еугена Опаровића у Доброти, дошла је барком на војно вјежбалиште на Беново (Котор) и брала лишће мурви за свилене бубе. Син трговца М.М. је ненамјерно, играјући се, одвезао њену барку која се удаљила. Када је Кате то видјела, ухватила је сина књиговесца Душана Крстића, који се ту задесио, мислећи да је он одвезао барку. Прво му је главом ударала о гвоздену ограду, а кад се дјечак онесвјестио и пао, наставила га је ударати рукама и ногама, а затим бацила два и по метра испод пута. У моменту када је хтјела да баца камен на њега, наишла је једна жена и тако дјечака спасила сигурне смрти.³⁹

Многе структуре тадашње власти водиле су бригу о унапређењу свиларства у квалитативном погледу: од Намјесништва у Задру, преко Среског поглаварства у Котору, политичких изложенстава у градским срединама, до општинских управа. Сви су подстицали ову дјелатност, било самоиницијативно, било на основу захтјева више инстанце власти, а знамо да су и црквене власти биле укључене у рад на унапређењу ове привредне дјелатности.

Да је ова дјелатност била економски оправдана, доказује нам и оснивање Друштва за гајење свилених буба у Котору, за које не знамо које је године основано, нити знамо његову организациону шему и компетенције, као ни резултате рада. Остаје непознато колико су одгајивачи прихватили ово Друштво и да ли је оно водило бригу само о квалитету и квантитету производње, или и о заштити произвођача од ниских цијена које су наметали трговци.

Друга асоцијација изван званичне власти, која је дјеловала на пољу економије, што казује и сам назив, било је Господарско Бокељско друштво у Котору, које је поред других дјелокруга свога рада пажњу усмјерило и на свиларство.

Садња и гајење стабала мурви су неодвојиви дио свиларства, јер се свилене бубе хране лишћем мурви, па је зато велика пажња посвећивана и мурвама.

На основу увида у ангажованост власти и других асоцијација и узгајивача може се закључити да је бављење свиларством доносило позитивне економске резултате. Ангажовање власти око узгајања свилених буба, штампањем упутстава и одржавањем предавања, поред бесплатног давања сјемена и садница мурви, показује да је овај вид пољопривредне дјелатности имао видно мјесто, по мишљењу власти, у економији Боке, јер су сигурно ова производња и извоз чаура и свилених нити, доносили материјалне користи и државној благајни, али и ублажавали тешко економско стање у овом крају.

Свиларство као привредна грана вјероватно се гаси у Боки током Првог свјетског рата или у годинама непосредно прије рата због конкуренције на свјетском тржишту Кине и Јапана. Појединачно гајење свилених буба егзистирало је

³⁸ АХ ОХ, 1878, 197.

³⁹ „Бока“, Котор, 1908, г. бр. 20, 31.

још извјесно вријеме, али промјене настале у политичком, друштвеном и економском животу, које настају увијек послије преломних историјских догађаја (па тако и послије Првог свјетског рата), довеле су до изумирања дотадашњих дјелатности и потреба за њима, као и до појава нових дјелатности сходно новим потребама.

У сусједним Конавлима, према нашим сазнањима, свилене бубе су се гајиле и послије Другог свјетског рата деценијама. У домаћој радиности (чауре су се потапале у врелу воду) предењем се добијало свилено предиво које је коришћено за женску народну ношњу (за израду кита, али и за вез), која се дуго у свакодневной употреби одржала.

Садња и гајење мурви настављено је и по престанку гајења свилених буба. Користи од стабала мурви биле су вишеструке. Као што смо навели, лишће се користило за храну свиленим бубама, плодови за исхрану свиња и перади, печење ракије — муроваче, а муровина је веома квалитетно бродограђевно дрво.⁴⁰

У руралним срединама мурве су, поред маслине, биле најбројнија стабла у Боки која су засађивана и гајена. Ово стабло гајено је и у урбаним срединама. Документа која смо навели показују да су саднице стабала мурви узимали највиђенији људи локалних власти, да су сађене не само дуж улица и на трговима, већ и испред хотела, као што је учинио Крсто Терзовић у центру Херцег-Новога, испред свог новосаграђеног хотела, двадесетих година XX вијека. Зна се да су на Зеленом тргу (данас Трг Николе Ђурковића) у Херцег-Новоме била бројна стабла мурви која су због реконструкције трга 1936. године посјечена.⁴¹

Данас у предјелу града и шире стабала мурви скоро и нема, осим неког давно забрављеног, које не примјећују ни пролазници ни његов власник. Слично је и по селима гдје је некада било независиво бити без бар једног стабла мурве поред куће, које је укућанима пружало „дебелу“ хладовину, а свињама и перади укусну храну. У вријеме сазријевања плодова увијек се поред мурви и са њих могао чути жагор дјеце.

Данас су већини становника старије доби, који су рођени и дјетињство провели у Боки Которској, мурве остале у сјећању по својим слатким плодовима које су радо јели — посебно са комшијског стабла.

Marija CRNIĆ-PEJOVIĆ

SERICULTURE IN BOKA KOTORSKA BAY (17th–20th)

In the 19th century Boka Kotorska, sericulture — silk-worm breeding and processing -was highly developed.

Based on unpublished archivalia from the Montenegro National Archives, — Records Department of Herceg Novi — and on published materials from the Historic Archives of Kotor and the Historic Archives of Zadar, along with the related literature, the paper deals with the silk-worm breeding, scope of silk production, operation of spinners mills, planting and cultivation of mulberry trees, whose leaves were used for silk-worm feeding.

The Austrian authorities, ranging from the Zadar Regency and the Kotor County Hall, with local councils, through the Silk-Worm Breeding Society and the Bay of Kotor Economy Association, were actively engaged in developing the silk production and enhancing the quality of this economic activity. According to what has been

⁴⁰ Велимир Песторић из Кута казивао нам је да је прије десетак година са једанаест стабала мурви добио 120 литара ракије. Ћ. Мађар, Традиција бродоградње у Бијелој, Бијела 1998.

⁴¹ АХ ОХ Записник општинског вијећа Херцег-Нови од 10. 12. 1936. г.

said, it appears that silk-worm breeding was practiced in both rural and urban settlements of the entire Boka Kotorska Bay.

The silk-worm breeding entailed the planting of mulberry trees which survived even after the silk-worm breeding had ceased to exist, as mulberry fruit was used to feed pigs and poultry, to make brandy, and because the wood — mulberry lumber — was highly valued in ship building. Mulberry trees were grown in urban settlements as they provided a reliable shade.

The silk-worm breeding was discontinued towards and during World War One, whereas the mulberry tree planting persisted until World War Two.